

Etičko vrednovanje cijene rada

Maja Žitinski*

Sažetak

Rad nudi kratak pregled bitnih društvenih, kulturalnih i političkih obrazaca u čijim se okvirima vrednuje ljudski rad, i to iz nekoliko dominantnih motrišta, presudnih za razumijevanje i razrješavanje gorućih problema radničke situacije. Određenje po kojemu se čovjeka naziva radnikom povijesno pripada o kapitalizmu koji, osim što je iskustvo otuđenja rada manifestirao u punini, donio je i oslobodjenje rada; ostvario je materijalni temelj na kojemu su pravednost i kreacija bogatstva mogući i učinio moralnu jednakost ljudi predmetom univerzalnoga političkog htijenja. Oštrijim pogledom na etička pitanja, povezanima upravo s problematikom načina na koji se pravednost shvaća i kako se provodi, moguće je povećati jasnoću razlikovanja kvalificiranoga od nekvalificiranog etičkog razmišljanja te pronaći specifičnu poveznicu klasično normativnih etičkih načela s načelima deskriptivne etike. Budući da etika predstavlja znanost o postupanju, opravdano je etičnim odgovorima afirmirati kvalitetne modele ekonomske pravednosti te ih standardizirati na razini antropološkoga pojma kulture. Istodobno, valja podvrći kritici i preinačiti one modele koji prešutno i paralelno postoje, a suprotni su moralnomu razlogu.

Ključne riječi: cijena rada, feudalizam, kapitalizam, razmjenska vrijednost, pravednost, teorije distributivne pravednosti

Uvod

Pravilna prosudba načina vrednovanja ljudskoga rada u predkapitalističkim je društvima izvođena iz načela čija je etička relevantnost upitna. Naime, u tadašnje doba ekonomija kao samostalna znanost nije postojala pa je stvarnost svijeta rada lako izmicala oštrini kritičkoga pogleda. Društveni se poredak smatrao prirodnim i zadanim za sva vremena. Rezultati rada bili su također shvaćeni kao nešto prirodno i samorazumljivo što ne treba preispitivati jer je očito. S pojavom kapitaliz-

* Prof. dr. sc. Maja Žitinski, Sveučilište u Dubrovniku. Adresa: Ćira Carića 4, 20 000 Dubrovnik, Hrvatska. E-pošta: maja.zitinski@unidu.hr Ovaj rad je dopunjeno i izmijenjeno izlaganje s međunarodnog simpozija »Zaslužuje li radnik pravednu plaću?« što se 27. siječnja 2012. održao u organizaciji Filozofskoga fakulteta Družbe Isusove i Centra za poslovnu etiku iz Zagreba.

ma karakter ljudskoga rada bitno se mijenja. Pojmovi slobode, pravednosti i ispravnoga određenja cijene rada više se ne izvode iz prirodnih ili sudbinski zadanih uvjeta života i rada. Osim specifičnih problema koje je zaoštrio, kapitalizam je osigurao ekonomsku, duhovnu, političku te inu kulturnu pozadinu u čijim je okvirima moguće izbjeći štetu koju izaziva nedostatak etičnosti. U razvijenome, postindustrijskom društvu rezultati rada u većini struka više se ne mjere ni izražavaju neposrednim, vizualnim kategorijama niti ih razboritim razmišljanjem izvodimo iz izvorišta kakva su u predkritičkome dobu izgledala legitimna. Pravednost, dobrota, odgovornost, čast i nepristranost temeljne su etičke kategorije koje uopće nisu »prirodne«; one su stečene uosobljavanjem, tj. rastom moralnoga subjekta koji prestaje biti sebičan, samoživi pojedinac te postaje osoba s integritetom. Sukladno tomu, u cilju rasta prema izvrsnosti na svojim poljima, ekonomija, tehnologija i politika moraju poštivati metaetička i normativno–etička načela jer će inače i same brzo propasti. Ovaj rad istražuje način na koji je moguće humanizirati poslovanje i regulirati cijenu rada načelima koja neće biti ni pristrana ni nasilnička.

1. Pogled na motrišta socijalista i marksista

Definicija pravedne plaće prvorazredno je moralno pitanje jer pokazuje kako se načela primjenjuju. Dok je svjetsko gospodarstvo »nekoć« ovisilo o fizičkome radu, na prvi je pogled bilo lako vidjeti tko koliko radi. No Karl Heinz Volkmann — Schluck, suvremeni njemački fenomenolog i hermeneutičar, piše u svome djelu:

Feudalizam je obilježavalo stupnjevanje prema rođenju, on je dakle počivao na pripadnosti ljudi nekom rodu. Stoga su razlike među stupnjevima bile iskonski prirodne, nužne zbog samog porijekla. Pripadnost nekom staležu, udruzi, rodu, određivala je mjesto i prava svakoga i u privatnom i u javnom životu, tako da u osnovi uopće nije bilo razlike između države i društva (...) sloboda, međutim, nije značila ostvarivanje nekog svima zajedničkog prava, nego upotrebu svojih povlastica koje su se stupnjevale na bezbroj načina, tako da se jedino na povlasticama temeljila i vrsta, mjera i granica sudjelovanja pri poslovima zajednice.¹

Iz navedenoga slijedi da je u doba feudalizma ono što se smatralo »pravednom« plaćom bilo shvaćeno u suglasju s položajem koji pojedinac zauzima unutar hijerarhiziranoga društvenog ustrojstva.

Tek s pojavom kapitalizma, u doba kad ljudski rad poprima robni karakter a uporabne vrijednosti ustupaju mjesto razmjenskim, vrijednosne veličine izražavaju se sve više apstraktnim načinom te određuju ekvivalentom, tj. novcem kao simbolom vrijednosti. Ljudskost kao nešto zajedničko svim ljudima također postaje moguće odrediti na politički i društveni način. Ideja jednakosti mogla je postati principom političkoga poretka upravo pomoću pojma univerzalnosti jer se iz njega izvodi određenost pojedinačnoga bića. Čak je i kršćansko učenje o jednakosti svih

1 Karl H. Volkmann — Schluck: *Politička filozofija*, Naprijed, Zagreb, 1977., str. 86.

ljudi pred Bogom u religijskim okvirima govorilo isto. Međutim, učiniti istu ljudsku jednakost odlučujućim principom političkoga i društvenog htijenja te je pretvoriti u temeljno povijesno htijenje, to je mogla jedino ideja demokracije, oslobođena na pojam građanina (*citoayen*²) koja takvu jednakost razlučuje od feudalnoga određenja pojma jednakosti.

Polovicom devetnaestoga stoljeća njemački socijalist Ferdinand Lassalle smatrao je da radnička plaća dugoročno mora ostati na minimalnoj razini, nužnoj da se očuva život i reprodukcija radnika. Sukladno takvoj viziji »željeznoga zakona o plaćama«, tvrdio je kako jedino država može pridonijeti poboljšanju ekonomskoga položaja radnika tako što će u njoj sindikati putem političke borbe poboljšavati radnički položaj.³ Nasuprot Lassalu koji je tvrdio da je rad izvor svega bogatstva i sve kulture, Karl Marx u »Kritici gotskoga programa« objašnjava:

Rad nije izvor svega bogatstva. Priroda je izvor uporabnih vrijednosti (a od njih se i sastoji materijalno bogatstvo!) isto koliko i rad, koji i sam nije ništa drugo do manifestacija jedne prirodne sile, ljudske radne snage (...) Ako se čovjek prema prirodi već unaprijed odnosi kao vlasnik, tada čovjek koji nema ništa osim radne snage u svim društvenim i kulturnim stanjima mora biti rob drugih ljudi (...) pa samo s njihovim dopuštanjem može raditi, dakle samo s njihovim dopuštanjem — živjeti.⁴

Očito, Marx je komentaron Lassalova motrišta pozornost usmjerio na metaetički temelj ljudskoga rada i pokazao da je čovjek upućen bit egzistencije iskusiti baš putem rada. Istu je misao osobito jasno formulirao Martin Heidegger, čuveni njemački egzistencijalistički filozof dvadesetoga stoljeća, tezom da se istina otkriva djelovanjem, a ne promatranjem. Za njega *res* i *realitas* nisu riječi koje označavaju samo stvari ili tvar, one sadržavaju metafizičko određenje prema kojemu se ukupno biće pojavljuje kao materijal rada.⁵

U tekstu kritike gotskoga programa nadalje stoji: Svaka je raspodjela sredstava potrošnje samo posljedica uvjeta proizvodnje.⁶ Dakle, ako u klasnim odnosima radnik prodaje radnu snagu (koja je procesirajuća veličina) te za nju dobiva plaću (koja je fiksirana veličina), spomenute dvije veličine ne mogu biti ekvivalentne: radnik je svoju radnu snagu prodao pa je sada na poslodavcu koje će principe organizacijske politike primijeniti kako bi radnika iskoristio tako da njegovu snagu stavi u što veću funkciju viška vrijednosti te u što manju funkciju vrijednosti koja

2 Pojam građanina u značenju *citoayen* nije suprotan pojmu klerika jer i laik i klerik jednako su pokriveni značenjem *citoayen* koji se odnosi na »podanika« istoga političkog poretka u suvremenoj nacionalnoj državi. Pojam građanina u značenju *citoayen* suprotstavljen je pojmu građanina u značenju *bourgeois*.

3 Usp. Karl Marks: *Kritika gotskog programa*; Friedrich Engels: *Kritika nacrtu erfurtskog programa*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, redakcija »Kultura«, Beograd, 1972., str. 11.

4 Karl Marks: *Kritika gotskog programa*; Friedrich Engels: *Kritika nacrtu erfurtskog programa*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, redakcija »Kultura«, Beograd, 1972., str. 11.

5 Usp. Martin Heidegger: *Über den Humanismus*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Mein, 1975, str. 27.

6 Karl Marks: *Kritika gotskog programa*; Friedrich Engels: *Kritika nacrtu erfurtskog programa*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, redakcija »Kultura«, Beograd, 1972., str. 18.

bi bila ista ili manja od nominalne vrijednosti plaće. Dakle, među spomenutim veličinama »po naravi stvari« nema podudarnosti. Očito, Marx je spomenutom analizom pokazao da je važno ne samo utemeljiti kriterije kojima se određuje cijena rada na etičan način, nego osobito razmotriti na koji se način razumije ljudska sloboda. Prema tradicionalnome shvaćanju njegova doba, uvjeti proizvodnje promatraju se kao da su dani »po prirodi, ili po Božjoj volji« pa navodno stoje izvan mogućnosti ljudskoga utjecaja, umjesto da ih se shvaća kao pravo područje na koje valja primijeniti humane principe. Danas istu ideju u političkoj filozofiji zastupa Samuel P. Huntington, utjecajni američki politički znanstvenik tvrdnjom da je u tradicionalnome društvu čovjek prihvaćao prirodno i društveno okruženje kao nešto dano, dok modernost počinje kada ljudi razviju smisao za vlastitu kompetentnost te počnu shvaćati da razložnom aktivnošću mogu mijenjati fizičko i društveno okruženje.⁷

Marksisti dvadesetoga stoljeća kritiku kapitalizma usmjeravaju prema vladajućoj klasi koja manipulacijom i prisilom radničku klasu vodi prema željama za određenim beskorisnim industrijskim proizvodima, suprotnima naravi slobodnoga izbora. Međutim, Milton Fisk, suvremeni američki filozof politike, drži kako socijalistička vladajuća elita neizbježnu frustraciju i otuđenje radničke klase uspješno preusmjerava od kritike prema sebi (kao vladajućoj eliti) na prezir prema nekim proizvodima potrošačkoga društva. Takva kritika tada postaje izravnim napadom na pojam suverenosti potrošača.⁸ Samuel M. Natale, suvremeni američki filozof i psiholog, primjećuje da sva marksistička društva funkcioniraju na temelju nasilja te nude vrlo male mogućnosti za rast pojedinca i njegova individualnoga ispunjenja. Političke slobode i civilna prava također nikome nisu zajamčena. Marx na rad gleda kao na temeljnu aktivnost osobe, dok se u suvremenome postindustrijskom društvu na rad gleda kao na sredstvo postignuća kvalitetna života.⁹

2. Ispravna prosudba o cijeni rada uvjetovana je osobitom vrstom stava

Na upit zaslužuje li radnik pravednu plaću, dobar će čovjek reći: da. No budući da loš čovjek na isto pitanje također može odgovoriti *da*, očito je da se oni ne razilaze na planu načelnih vrijednosti nego na planu definiranja stvarnosti. Zadaća je etičkoga motrišta odrediti što je ispravno; kad ne bi bilo tako, nasilje bi prevladalo pa ono što je ispravno ne bi bilo moguće razlikovati od nasilja. Pristranost se odnosi na ignoriranje onoga što pravednost zahtijeva te na favoriziranje nekoga ili nečega izvan okvira pravednosti. Pravednost se treba sastojati u sučeljavanju

7 Usp. Samuel P. Huntington: *Political Order in Changing Societies*, New Haven and London, Yale University Press, 1996, str. 99. (Vlastiti prijevod)

8 Usp. *Ethical Theory and Business*, Edited by Beauchamp, Tom L. & Bowie, Norman E.; Third Edition, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1988, str. 557 — 558. (Vlastiti prijevod)

9 Usp. Samuel M. Natale: *Ethics and Morals in Business*, REP, Birmingham, Alabama, 1983, str. 29. (Vlastiti prijevod)

onoga prirodnoga i sudbinskoga s racionalnim tako da se interesi mogu integrirati refleksijom, a nipošto nasiljem. Pritom, ono prirodno i sudbinsko treba ostati sporedno. U protivnome, tj. kad voditelji samo naređuju, a obični ljudi poslušnost stanu smatrati vrlinom, tada ni voditelji ni obični ljudi ne postupaju autonomno i s integritetom nego upravo nesamostalno. Sličnu ideju potvrđuje studija *Ethics — The Heart of Leadership*, koja govori o etičnome voditeljstvu koristeći se slikovitom prisposodobom o tome kako se, primjerice, Hitler prikazivao voditeljem pod etički potpuno neprivačnom definicijom voditeljstva. Njegov je autoritarizam ekvivalentan moći bez morala, a moć bez morala više nije moć nego nasilje. Ako političari i gospodarstvenici postupaju poput Hitlera, slobodno mogu nametati svoju osobnu moć te iskorištavati strahove i predrasude onih koji im se pokoravaju.¹⁰

Potvrdu kako prirodno, sudbinsko i nasilničko nemaju ništa s etikom iznosi još Aristotel u drugoj knjizi *Nikomahove etike*, na sljedeći način: Nijedna moralna vrлина nije u nama po prirodi: naime stvari koje postoje po prirodi nikakvom navikom ne možemo promijeniti: na primjer, kamen po prirodi gravitira prema dolje i nikad ga se navikom ne može dovesti da gravitira prema gore, čak ni kad bi ga netko na to privikavao bacajući ga uvis i deset tisuća puta.¹¹

Tradicionalna društva drže da su obiteljski, nacionalni i rodni identiteti potpuno dostatni za održavanje postojeće socijalne dinamike, iako obiteljski, nacionalni i rodni identiteti ni u kojem pogledu nisu uvjetovani čovjekovim autonomnim izborom. U tradicionalnim se društvima smatra kako je odmak od postojeće, prirodne socijalne stratifikacije suvišan te da demokracija samo narušava prirodnost postojećega poretka. Demokracija pak poprma moralno obilježje čim se suprotstavi takvoj vrsti političkoga naturalizma. Valja reći da su sva kastinska i aristokratska društva nepravedna jer prirodne, jednako kao i pripisane razlike među ljudima, čine osnovom na kojoj »jednima« dodjeljuju privilegije bez dužnosti, a »drugima«, deprivaciju prava i nametnute dužnosti. Kako takva tradicionalna društva počivaju na kombinaciji autoritarnih¹² i autoritativnih vrijednosti te funkcioniraju po »jednosmjernome« vertikalnom komunikacijskom obrascu, vlast se i ne trudi biti odgovorna pred javnošću. Pritom vlast smatra nepotrebnim u građanima kreirati *kulturalno razumijevanje sebe samih koje bi bilo konzistentno s pozadinskim načelima autoriteta vlasti*.¹³ Temeljna struktura takvih društava nemoralna je zato što sirovu, prirodnu (tj. slučajnu) nejednakost smatra opravdanim temeljem na koje-

10 Usp. *Ethics — The Heart of Leadership*, Edited by Joanne B. Ciulla, Praeger, Westport, Connecticut London, 1998, str. 12. (Vlastiti prijevod)

11 Aristotle: *Nicomachean Ethics*, Dover Publications, Inc. Mineola, New York, 1998, str. (20.) 1103 a (Vlastiti prijevod)

12 Autoritarne vrijednosti valja razlikovati od autoritativnih. Autoritarne »vrijednosti« predstavljaju hirovite, sebične prohtjeve onih koji uzimaju moć i vlast u svoje ruke pa provode samovolju kojoj nedostaje univerzalno prihvatljivo, razborito opravdanje. Nasuprot tomu, autoritativne se vrijednosti odnose na neku ekspertizu, na sadržaj koji se iz motrišta kvalificiranoga znalca (za pojedino polje ljudskoga znanja) smatra opravdanim, ali takve vrijednosti ne moraju uvijek biti intrinzične, ponekad mogu biti samo instrumentalne.

13 Usp. Civic Culture — What It Is, Essay 1: *The Cultural Creation of Citizens*, <http://www.civ-soc.com/whatclt1.htm>, str. 2. od 4 (Vlastiti prijevod)

mu razdvaja ljude različito vrednuje te ista prava i dužnosti. U društvima s nasilničkim poretkom pitanja o pravednoj raspodjeli dobara (kao i ostala bitna pitanja) na niskoj su cijeni zato što režimi koji se prikazuju demokratskima, a u stvarnosti vladaju autoritarno, smanjuju integritet javnoga života pa je običnim ljudima teško kvalificirano usmjeriti svoju kritiku. Zbog toga, kako Wilhelm von Humboldt, njemački filozof s kraja osamnaestoga i početka devetnaestog stoljeća objašnjava, autoritarizam režima zapravo napada unutarnji život duše od kojega se istinska individualnost i sastoji.¹⁴ Alan Harris, suvremeni britanski filozof obrazovanja, upozorava na oštar kontrast između demokratskih obrazovnih ideala te obrazovnih ideala u totalitarnoj državi.¹⁵ Sličnu ideju promiče Francis MacDonald Cornford, američki filozof s početka dvadesetoga stoljeća, tezom kako je Platonov lik Teetet doveden do točke shvaćanja znanja kao vrste spoznaje koja stoji iznad osjeta i percepcije te se nalazi u polju »mišljenja« i »prosudivanja«, opisanoga kao aktivnost samoga duha.¹⁶ U *Zakonima*, Platon govori da obrazovanost od djetinjstva u vrlini proizvodi snažnu želju da se postane savršen građanin koji zna kako vladati ili dopustiti da se vlada u suglasju s pravednosti (...) te u pravilu, ljudi s takvim obrazovanjem postaju dobri.¹⁷ Aristotel istu ideju izražava u *Metafizici*, navodeći da su umjetnici i znalci smatrani mudrijima od onih koji imaju samo iskustvo (...) osobito ako njihova mudrost ne služi koristoljublju.¹⁸

Priloženi primjeri ilustracija su potrebe da se ispravni, tj. etični odgovori na složena pitanja pronađu u suglasju intelektualne s moralnom vrlinom. Kao što je prije stotinu i više godina izgledalo nemogućim pomiriti interese društva s interesima poslovnih ljudi te se smatralo da obični zaposlenici moraju zauvijek ostati u nezavidnome položaju, danas je o istome problemu moguće razmišljati drukčije.

3. Poslovanje i zarađivanje iz motrišta menadžmenta

Iako poslovanje i zarađivanje pridonose općemu dobru, bit poslovanja i zarađivanja razlikuje se od ostalih aktivnosti koje mu također pridonose. Specifična svrha poslovanja sastoji se u dugoročnoj maksimalizaciji vrijednosti postignute prodajom roba i usluga. I ekonomisti misle da će proizvođači biti spremni raditi za manje profita ako im takva proizvodnja osigurava visok status.¹⁹ Svrha je po-

14 Usp. Wilhelm von Humboldt: *The Limits of State Action*, Edited by J. W. Burrow, Liberty Fund Inc., Indianapolis, USA, 1993, str. 7. (Vlastiti prijevod)

15 Usp. Alan Harris: *Thinking about Education*, Heinemann Educational Books, London, 1970, str. 5.

16 Usp. Francis MacDonald Cornford: *Plato's Theory of Knowledge — The Theaetetus and the Sophist of Plato*, Routledge & Kegan Paul Ltd, London, 1951, str. 109. (*Theaetetus* 187 A) (Vlastiti prijevod)

17 Usp. Plato: *Laws*, translated by T. J. Saunders, Penguin, Harmondsworth, 1953, str. 643–4. (Vlastiti prijevod)

18 Usp. Aristotle: *Metaphysics*, (Iz: *The Basic Works of Aristotle*, Edited and with an Introduction by Richard McKeon), str. (689 — 690.) 980 b 25 — 981 b 20 (Vlastiti prijevod)

19 Usp. Bradley R. Schiller: *The Economy Today*, Fifth Edition, McGraw–Hill, Inc., New York, 1991, str. 524. (Vlastiti prijevod)

slovnoj aktivnosti u društvu jer je poslovanje organ društva. Institucije su uvijek kreacija, tj. sredstvo zadovoljavanja specifičnih potreba društva na zakonit način. Zato Peter Drucker, suvremeni američki politički znanstvenik i ekonomist, proslavljeni teoretičar menadžmenta, smatra da smatrati profit glavnim ciljem nije samo pogrešno nego irelevantno ili čak štetno.²⁰ Napominje da ekonomisti poslovanje rado određuju kao organizaciju kojom se postiže profit čime od pojma profitabilnosti prave mit. Iako su profitabilnost i profit u poslovanju ključni, profitabilnost nije svrha nego upravo ograničujući čimbenik poslovne aktivnosti. Profit nije objašnjenje, uzrok ni temeljni razlog poslovnoga ponašanja; profit je tek test poslovne valjanosti. Korijen je zamjene u pogrešnome uvjerenju da motiv osobe predstavlja objašnjenje njezina ponašanja. (Isti motiv može potaknuti sasvim različita ponašanja i postupke). Drucker se pita; postoji li uopće motiv profita?²¹ Ističe da su upravo »klasični« ekonomisti izmislili tezu kako motiv profita objašnjava bit poslovanja zato što njihova »teorija statične uravnoteženosti« nije ekonomsku realnost drukčije umjela objasniti. Prema njegovu mišljenju, nema dokaza da motiv profita uopće postoji zato što već odavno posjedujemo istinsko objašnjenje fenomena ekonomske promjene i rasta prvotno tumačene motivom profita. S etičkoga motrišta, ekonomske promjene i rast tj. poslovne pothvate ne treba razlikovati od životnih pothvata jer obje vrste pothvata imaju isti nazivnik: ljude. Očito je da danas uspješan razvitak društvo ne može ostvariti bez novoga znanja i nove tehnologije. Točno je da javnost obično smatra da tehnologija uopće nije povezana s etikom. No ako zamislimo tehnologiju zasnovanu na etičnim načelima, tada vrijednost kvalitete, sigurnosti i odgovornosti prema »drugoj strani« dobiva vrlo veliku važnost jer vrijednosti mijenjaju svijet. Dakle, ako kulturne vrijednosti povežemo s tehnologijom i težnjom autonomnih građana da bez straha stanu protiv svega što je neispravno, očito postaje moguće rekonstruirati humana motrišta i humanizirati poslovanje. Etika i tehnologija međusobno su povezane potrebom da se pronade odgovor na pitanje: »Komu menadžment treba biti odgovoran?« Etičnost uvijek zahtijeva poštivanje vrijednosti; očito je da se tehnologija ne smije promatrati kao da stoji izvan ostatka kulture; tehnologija ne postoji kako bi poslužila samoj sebi, njezina je svrha izvan nje same. Kad bi tehnologija služila samo akumulaciji kapitala, njezin bi utjecaj na ljude i institucije bio poguban, razorila bi onu realnost kojoj treba poslužiti. Poslovni bi se voditelji, kao što navode Dave Ulrich, Jack Zenger i Norm Smallwood, suvremeni američki pisci o menadžmentu, morali zauzeti da svi zaposlenici jasno razumiju zašto korisnici kupuju proizvode i usluge te kako organizacija namjerava i ubuduće nuditi ono što korisnici

20 Usp. Peter F. Drucker: *The Essential Drucker — In One Volume the Best of Sixty Years of Peter Drucker's Essential Writings on Management*, Harperbusiness, An Imprint of HarperCollins Publishers, New York, 2001, str. 18 — 19. (Vlastiti prijevod)

21 Usp. Peter F. Drucker: *The Essential Drucker — In One Volume the Best of Sixty Years of Peter Drucker's Essential Writings on Management*, Harperbusiness, An Imprint of HarperCollins Publishers, New York, 2001, str. 19. (Vlastiti prijevod)

cijene.²² Na takav način etično voditeljstvo može javnost zaštititi od samovolje pojedinaca. Obični su ljudi u radnome okruženju snažno motivirani i drugim poticajima, a ne samo profitom. Profit malo znači ako se radi njega žrtvuje integritet. Robert C. Solomon, suvremeni američki profesor filozofije i zagovaratelj uvođenja etike u poslovanje, navodi kako ponekad integritet shvaćamo kao čast što je pogrešno jer postoje trenutci kad upravo integritet zahtijeva da se bude formalno nečastan.²³ Naime, ako poslovanje ljudima uspijeva služiti na smislen i zadovoljavajući način, ono mora biti opravdano. Poslovanje je institut javnosti. Narav poslovanja ne otkrivamo pitanjem: Što je poslovanje? Radije valja pitati: Čime se poslovanje treba baviti?

Moralan politički poredak i demokratska, egalitarna kultura zaštitit će ljudska prava tako što cijenu rada nikada neće normirati neovisno o najboljim mišljenjima, stavovima i interesima svojih zaposlenika. Pritom Jeffrey Reiman, suvremeni američki filozof, smatra da je važno pronaći što je ispravno tako da se najprije odredi ono što nije nasilničko.²⁴ Naime, nasilje je na djelu kad god je pojedinac stavljen u položaj žrtve.

Autor Peter Drucker pisao je o menadžmentu više od šezdeset godina. Menadžment nije odredio kao tehniku niti kao tehnologiju nego kao postupak organizirane izvedbe zadataka a da se pritom ljudima pomogne u naporu da svoje jake strane stave u funkciju učinkovitosti, a slabe strane učine nebitnima. Ne postoji tehnologija prije nego što su ciljevi pomno postavljeni te zasnovani na onomu što tehnologiju transcendiraju a prihvaćeno je kao profilirana, legitimna vrijednost.²⁵

Mnogi drugi autori na vrlo sličan način razmišljaju o menadžmentu pa tako Ulrich, Zenger i Smallwood doslovno kažu: Kao što je integritet vrlina pojedinca, organizacijski je kapital vrlina poslovnoga pothvata. Voditelj treba iskoračiti iz izgradnje ljudskoga kapitala te kreirati i organizacijski kapital. To nadalje znači da se tehnologija ne odnosi na specifična oruđa ili instrumente nego upravo na odgovornost voditeljstva da očuva proces izbora ciljeva i misija.²⁶ Ako se voditelj usredotoči jedino na organizacijski kapital (rezultate) a zanemari profesionalizam i rast integriteta svojih zaposlenika (svojstva), polučit će samo kratkoročne, ne-

22 Usp. Dave Ulrich, Jack Zenger, Norm Smallwood: *Results Based Leadership — How leaders build the business and improve the bottom line*, Harvard Business School Press, Boston, Massachusetts, 1999, str. 118. (Vlastiti prijevod)

23 Usp. Robert C. Solomon: *A Better Way to Think About Business — How Personal Integrity Leads to Corporate Success*, Oxford University Press, New York, 1999, str. 39. (Vlastiti prijevod)

24 Usp. Jeffrey Reiman: *Justice and Modern Moral Philosophy*, Yale University Press, New Haven and London, 1990, str. IX (Vlastiti prijevod)

25 Usp. Drucker, Peter F.: *The Essential Drucker — In One Volume the Best of Sixty Years of Peter Drucker's Essential Writings on Management*, Harperbusiness, An Imprint of HarperCollins Publishers, New York, 2001, str. 12–13. (Vlastiti prijevod)

26 Usp. Dave Ulrich, Jack Zenger, Norm Smallwood: *Results Based Leadership — How leaders build the business and improve the bottom line*, Harvard Business School Press, Boston, Massachusetts, 1999, str. 82. (Vlastiti prijevod)

održive rezultate. Očito, ni svojstva ni rezultati ne opstaju samostalno.²⁷ Ako menadžment doista shvatimo u svjetlu iznesenih suvremenih motrišta, tada će iz svake njegove konkretne verzije putem razborita mišljenja biti moguće izvesti cijenu rada, utemeljenu na najboljim standardima poštivanja pozitivnih ljudskih prava, pravedno usuglašeni s cijenom rada u ostalim sektorima društva a da na odluku ne utječe doktrina arhaičnih, eksploatatorskih mjerila o doprinosu pojedinca.

4. Etične i neetične konotacije ekonomskoga motrišta

Točno je da se ekonomisti ponekad žale na način kojim filozofi govore o problemu časti i pravednosti, pa i kada valja odrediti cijenu rada. Budući da ekonomija nije znanost koja sama sebe etički regulira, a istodobno nije ni etički neutralna, mnoge ekonomske odluke postaju predmetom sustavnih političkih nesuglasica među pojedincima, institucijama te čak među državama. Tipično je da se visina plaće određuje na temelju dvaju izvora: (1) kompenzirajućih čimbenika kao što su obrazovanje, vještine stečene izobrazbom, iskustvo i odgovornost te (2) razmjenskom, tj. tržišnom vrijednošću struke. No revidirati sustav raspodjele i oporezivanja prihoda ne znači samo smanjiti poreze ili sniziti dugove; najvažniji je cilj takva sustava postići ispravnu prosudbu međusobnoga odnosa raspoloživih veličina. Mišljenja o tome kako treba shvatiti ekonomski ispravnu prosudbu nisu jednaka. Izvanmoralna shvaćanja o tom pitanju mogu biti jednako brojna kao i raznovrsna moralna shvaćanja. Očito je da neka od takvih shvaćanja moraju biti neispravna. Iako moralni razlozi nastaju iz proaktivnoga traganja za istinom i pravednošću, oni nipošto nisu apsoluti izvan konteksta; oni mogu imati moralno legitimne izuzetke jer dužnost zaštite racionalnih vrijednosti (primjerice, zaštita dostojanstva osobe određena pravom na plaću od koje se može živjeti) jače obvezuje. Nesporazumi o tome je li nešto moralno ispravno nisu jednaki onima koji se tiču osobnih preferencija. Kad ljudi kažu da je nešto moralno ispravno, uvijek je prikladno zatražiti razloge koji će opravdati njihovu prosudbu. Međutim, u okolnostima osobnih preferencija, takav je zahtjev neprikladan.²⁸ Osobni osjećaji pripadaju subjektivističkoj sferi, dok valjanost etičke prosudbe nije određena prirodom osjećaja njezina autora. Etičke prosudbe u važnome pogledu moraju biti drukčije od subjektivnih prosudba; moraju biti znalačke izjave, pojmovno jasne, racionalne, nepristrane i informativne. Ako to nisu, riječ je o neadekvatnome moralnom razmišljanju koje uvijek rezultira novim predrasudama i dvostrukim mjerilima. Nažalost, razvoj onoga dijela etike koji je pratio razvoj ekonomske teorije uglavnom je deskriptivan, tj. nije podudaran s razvojem standardâ profiliranih unutar klasične

27 Usp. Dave Ulrich, Jack Zenger, Norm Smallwood: *Results Based Leadership — How leaders build the business and improve the bottom line*, Harvard Business School Press, Boston, Massachusetts, 1999, str. 192. (Vlastiti prijevod)

28 Usp. *Matters of Life and Death — New Introductory Essays in Moral Philosophy*, Second Edition, Edited by Tom Regan, Random House, New York, 1986, str. 8. (Vlastiti prijevod)

normativne etike. Deskriptivna etička tradicija (koja je pratila razvoj ekonomske teorije) odnosi se na teorije distributivne pravednosti. Sve postojeće teorije distributivne pravednosti pokušavaju raspodijeliti obveze i prednosti etičnoga poslovanja (koje podrazumijeva ulogu prava, zasluga, individualnoga i društvenog doprinosa kako ekonomiji, tako i etici) u svjetlu ekonomskoga i administrativnog razmišljanja jer ih ekonomisti na takav način vide. Nasuprot njima, suvremeni filozofi etičko polje dijele na deskriptivnu i normativnu etiku te metaetiku. Za njih etička prosudba ne može manifestirati istu vrstu objektivnosti kakva se očekuje u prirodnim znanostima zato što etika ne smije ostati vrijednosno neutralna; ona mora otvoriti prostor oživotvorenju vrlina jer se od istinskih vrlina i sastoji. Prema Kennethu E. Goodpasteru, suvremenome američkom filozofu i etičaru, opisna etika uopće nije filozofska disciplina. Nju je prikladnije klasificirati među društvene znanosti jer samo empirijski, tj. neutralno opisuje vrijednosti koje prihvaćaju neki pojedinci i skupine.²⁹ Zato valja preispitati vrijednost moralnih argumenata u dominantnim teorijama ekonomske pravednosti (ponekad nazivanim teorijama distributivne pravednosti). Odgovor na pitanje koji je društveni i ekonomski sustav najpravedniji zahtijeva obuhvatniju analizu te obrazloženje pojedinačne kvalitete moralnih argumenata svake od njih. Najpoznatije su teorije distributivne pravednosti: egalitarna teorija, teorija imenovanja (*entitlement theory*, *libertarian theory*), utilitaristička i marksistička teorija. Za potrebe ovoga rada izložit će se ukratko samo egalitarna teorija i teorija imenovanja zato što su samo one neposredno povezane s inačicama kapitalizma koje različito tumače cijenu rada.

4.1. Egalitarna teorija

Egalitarna teorija temelji se na stavu da sve ljude valja smatrati jednakima u pravima na primarna dobra, ali nejednakima u pogledu raspodjele poreza. U radikalnoj inačici, egalitarizam drži da u pogledu društvene pravednosti svi moraju imati ista politička prava te pritom individualne razlike među ljudima (prirodne ni pripisane) nisu važne. Razlike u raspodjeli dobara moraju proizlaziti iz razlika u zaslugama. Kako različite zasluge opravdavaju razlike u raspodjeli poreza, bogatiji moraju plaćati veći porez. Raznovrsne prirodne i društvene nejednakosti među ljudima valja korigirati putem poreznoga sustava pri raspodjeli dohotka.

4.2. Libertarijanizam

Libertarijanizam (*entitlement theory*; *libertarian theory*) naglašava da pravo na društvenu i ekonomsku slobodu treba biti potpuno uvjetovano pravilima i procedurama ekonomske dobiti i razmjene temeljene na sustavu kapitalističkoga slobodnog tržišta. Proponenti takve teorije svoju poziciju drže opravdanom jer brani slobodno tržište pa stoga misle da je potpuno legitimno poreze usmjeravati prema selekcioniranim interesima moćnika, iako se pritom uopće ne odgovara na pitanje

29 Usp. Kenneth E. Goodpaster: *Ethics in Management*, Division of Research, Harvard Business School, Boston, 1984, str. 5–6. (Vlastiti prijevod)

je li tržište častan pojam. Robert C. Solomon tržište naziva apstrakcijom koja institucionalizira neodgovornost.³⁰ T. L. Beauchamp, suvremeni američki filozof i bioetičar, istu temu proširuje na metodu pitanjem: Ako se prisila koristi kako bi se definirale cijene, je li takav manevar častan?³¹ Libertarijanizam slobodu djelovanja izjednačuje s proizvoljnim interesom pojedinaca koji ne biraju sredstva za ostvarenje »sirove«, sebične dobiti. Dogada se da pojedini izvršitelji poslovnih zadataka svoj doprinos prikazuju iznimnim te tako veći udio profita dodjeljuju sebi. Takvo se ponašanje opravdava uvjerenjem da je individualni doprinos proizvodnji lako prepoznatljiv. Tako se smatra pravednim raspodjeljivati profit prema navodnim zaslugama visoko pozicioniranih pojedinaca. Premda se libertarijanizam dobro uklapa u pretpostavke tržišnoga gospodarstva, mnogi kritičari³² naglašavaju da koliko god se početne razlike u pojedinačnome doprinosu čine krupnima, sve te razlike minimaliziraju se u trenutku kada se pogleda na širi poslovni kontekst. Naime, sve ekonomske vrijednosti rezultat su zajedničkoga procesa koji razlike u individualnome doprinosu čini moralno zanemarivima. Prema tome, poslovni doprinos svakoga pojedinog izvršitelja samo je jedan od mnogih elemenata koji utječu na poslovni uspjeh. Budući da libertarijanizam slobodu izjednačuje s potpuno samovoljnim smjerom odlučivanja, i sva ostala motrišta usklađuje sa subjektivnim načelima djelovanja. Zbog toga su u teoriji libertarijanizma sve vrste javnoga nadzora, pa tako i etičke kritike, smatrane neprihvatljivima.

Zaključak

Ovaj je rad kratak pregled potrage za kriterijem vrednovanja rada u predkapitalističkome i kapitalističkom dobu. U feudalizmu je pripadnost staležu, udruzi i rodu bila uvjetovana rođenjem ili pripisanim statusom. Iako ni u kojem pogledu nije bila uvjetovana čovjekovim autonomnim izborom, određivala je mjesto pojedinca pa se sloboda nije sastojala u ostvarenju nekog svima zajedničkog prava, nego u uporabi povlastica. Kapitalizam je suprotstavljen takvoj vrsti političkoga naturalizma te povijesno prvi put ljudsku jednakost čini odlučujućim principom političkoga i društvenog htijenja. Marx je pokazao da je čovjek upućen bit egzistencije iskusiti putem rada pri čemu je bitno ljudsku slobodu vidjeti u etičkome svjetlu: ne promatrati uvjete rada kao da su dani »po prirodi«, nego primijeniti na njih humane principe. Svrha poslovne aktivnosti ostvaruje se u društvu jer je poslovanje organ društva. Ekonomisti poslovanje rado određuju kao organizaciju kojom se postiže profit. Međutim, profit je samo test poslovne valjanosti, on nije objašnjenje, uzrok ni temeljni razlog poslovnoga ponašanja. Korijen je zamjene u

30 Usp. Robert C. Solomon: *A Better Way to Think About Business — How Personal Integrity Leads to Corporate Success*, Oxford University Press, New York, 1999, str. XX. (Vlastiti prijevod)

31 Usp. *Ethical Theory and Business*, Edited by Beauchamp, Tom L. & Bowie, Norman E.; Third Edition, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1988, str. 42. (Vlastiti prijevod)

32 Usp. *Ethical Theory and Business*, Edited by Beauchamp, Tom L. & Bowie, Norman E.; Third Edition, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1988, str. 555. (Vlastiti prijevod)

pogrešnome uvjerenju da motiv osobe predstavlja objašnjenje njezina ponašanja. Ako kulturne vrijednosti povežemo s tehnologijom i težnjom autonomnih građana da bez straha stanu protiv svega što je neispravno, očito postaje moguće rekonstruirati humana motrišta i tako humanizirati poslovanje. Nažalost, razvoj onoga dijela etike koji je pratio razvoj ekonomske teorije nije podudaran s razvojem standardâ koji su se profilirali unutar klasične normativne etike. Zato valja preispitivati vrijednost moralnih argumenata u dominantnim teorijama ekonomske pravednosti kao što je etički opravdana egalitarna teorija i etički neopravdan libertarijanizam.

An Ethical Evaluation of the Cost of Labour

Maja Žitinski*

Summary

The text offers a short overview of important social, cultural and political norms within which human labour is evaluated from several dominant viewpoints, all of which are crucial for the understanding and resolving of major problems concerning the workers' situation. The features which identify man as a worker historically belong to capitalism which, in addition to fully manifesting the experience of the estrangement of labour, brought with it the liberation of labour; it has set the material foundation on which fairness and creation of wealth are made possible; it has made the moral equality of people an object of universal political desire. By taking a closer look at ethical issues associated with the manner in which fairness is perceived and implemented, it is possible to increase the clarity with which qualified and unqualified ethical reflections are differentiated, and to find a specific link between classical normative ethical principles and the principles of descriptive ethics. Since ethics is the science of conduct, promoting and standardizing quality models of economic fairness through ethical answers on the anthropological level of the culture concept is justifiable. At the same time, those models which silently but persistently exist around us and which are in opposition to moral judgement should be subject to criticism and modification.

Key words: cost of labour, feudalism, capitalism, distributive value, justice, theories of distributive justice

* Prof. dr. sc. Maja Žitinski, University of Dubrovnik. Address: Ćira Carića 4, 20 000 Dubrovnik, Croatia. E-mail: maja.zitinski@unidu.hr